

סימן ד

- 'הסתר דבר'

שפת הסתרים של ההלכה

כבד א-להים הסתר דבר וכבד מלכים חקר דבר
(משלי, כה, ב)

כי ההמון אינם יכולים להבין אותם
הענינים... וכשישמעם הסכל תשתבש אמונתו
(רמב"ם, פירוש המשניות חגיגה ב א)

ראשי פרקים:

- פרק א – נסיעת רופא מחוץ לתחום שבת – איך לפרסם תשובה אישית?
- פרק ב – כיבוי נורת להט בשבת (ב)
- פרק ג – הקפאת זרע
- פרק ד – דוד שמש בשבת
- פרק ה – בתי חולים בבני-ברק

פרק א. נסיעת רופא מחוץ לתחום שבת – איך לפרסם תשובה אישית?

בשנת תשמ"ו שלח אלי רופא מתמחה מנוה צוף שבמטה בנימין (כ-15 ק"מ צפונית-מערבית מבית-אל), שאלה הלכתית. השואל הינו רופא יחיד במקום המטפל בכל תושבי הישוב וילדיו. הרופא היה אמור להתחיל התמחות במילדות וגנקולוגיה בביה"ח שיבא, תפקיד המחייב לשהות 2-3 סופי שבוע (שישי¹ או שבת) כתורן בבית החולים. חוסר האפשרות לטלטל את המשפחה שלוש פעמים בחודש – היה ברור.

הוא ציין שכמעט כל שבת הוא נקרא לטפל בחולים בישוב (בעיקר ילדים), אך לרוב אין מדובר בדיני נפשות (לרוב דלקות אזניים, חום גבוה וכד'). הרופא הקרוב ביותר לנוה צוף נמצא בישוב בית-אל מרחק כ-20 דקות נסיעה.

הרופא ומשפחתו היו למעשה אובדי עצות. האפשרויות היחידות שנראו להם היו – או שהייה של שבתות שלמות ללא המשפחה (בנוסף לתורנויות אמצע השבוע) או עזיבת הישוב בשומרון ומעבר לקרבת ביה"ח – דבר אותו לא רוצים.

1. "תורנות שישי" כוללת את ליל השבת.

השאלה היתה : האם יש צדדים להיתר נסיעה עם גוי בנסיעות שכאלה ?
 עצם הנסיעה לבית חולים עם נהג גוי כבר הותרה על ידי הפוסקים² על פי
 היתר אמירה לנוכרי לצורך חולה שאין בו סכנה³, הגדרה הקיימת כמעט לגבי כל
 המאושפזים בבתי החולים. אולם המקרה הנדון היה שונה בכך שמדובר על
 יציאה מחוץ לתחום שבת של שלוש פרסאות, יציאה האסורה מן התורה לדעת
 הירושלמי והרמב"ם. אע"פ כן הכנתי תשובה הלכתית להיתר (תשובה מס' 1)
 בהתחשב בשלושה דברים:

1. העדר רופא ביישוב בשומרון (אפילו לפני האינתיפאדה) מהוה סכנה⁴;
2. נסיעה לתורנות במחלקת נשים ויולדות מהווה נסיעה לצורך חולים שיש
 בהם סכנה;
3. אדם אינו מחוייב לוותר על נוחיותו כדי למעט בחילול שבת עבור חולה שיש
 בו סכנה⁵.

לפני משלוח התשובה התייעצתי עם פרופ' א"ס אברהם, מחבר סדרת
 הספרים המופלאה "נשמת אברהם" על הלכות חולים רופאים ורפואה, אשר יצק
 מים על ידיהם של הגרשז"א זצ"ל ויבדל"א הגר"י נויבירט שליט"א.

פרופ' אברהם אמר לי בהחלטיות שלדעת הגרשז"א אין לדבר היתר, משום
 שמדובר בחשש איסור תורה של תחומין דאורייתא שלא הותר עבור חולים
 שאין בהם סכנה; העדרות רופא משוב הנמצא 20 דקות נסיעה מיישוב אחר
 איננה מוגדרת כסכנה; למרות הימצאות חולים שיש בהם סכנה במחלקת נשים,
 על פי מה שנכתב באגרות משה או"ח חלק א סימן קל"א, אין היתר לשהות
 לכתחילה במקום שבכדי להגיע ממנו לבית החולים יהיה צורך לעבור על איסור
 תורה⁶.

ביטלתי את דעתי מפני דעתו הרחבה של הנשמת אברהם, והכנתי את
 התשובה הבאה (תשובה מס' 2):

2. שמירת שבת כהלכתה (תשל"ט), פרק מ, סע' כב.
3. שו"ע, או"ח, שכח, יז.
4. ישוב בגודל של נווה צוף, מצוי שיהיו בו מצבי פיקוח-נפש, לא רק בנפילות וחבלות שאירעו
 שם לא פעם אפילו בשבת. גם מקרים של חום גבוה, אשר לאחר בדיקת הרופא "אין בהם
 דיני נפשות", קודם בדיקתו הרי הם בחזקת פיקוח נפש, ומחללים עליהם את השבת. מסירת
 המידע הנכון לאמהות, איך למנוע התיבשות מסוכנת של ילד עם חום גבוה, אף היא נחשבת
 כפיקוח נפש, ומחללים את השבת לעשותה.
5. שמעתי מספר פעמים מהגרשז"א. הדברים גם נכתבו במאמרו בירורים וספקות בענין פיקוח
 נפש דוחה שבת, מוריה ג, ג-ד (תשל"א), י-לו, אות א; נשנו ב"תורה שבעל פה" יד (מוסד הרב
 קוק, תשל"ב) ז-מה; נשלשו במנחת שלמה, ס' ז.
6. וכן משמע להלכה גם בשש"כ (תשל"ט) פרק מ, סע' כב שאין להתיר בכה"ג אלא איסור
 דרבנן: "רופא תורן או כונן בבית החולים שנמצא שם חולה שיש בו סכנה, אל לו לעזוב את
 בית-החולים לביתו, רחוק מבית החולים, על דעת שיצטרך לנסוע בשבת כדי לעמוד על
 משמרתו. ואם נוכרי מסייע אותו במכוניתו - לית לן בה, ... וכדלהלן סעיף סט." ועיי"ש הע'
 סד, סה, וסע' ט.

לכבוד ... וכו'

כאמור במכתבך, הינך הרופא היחידי בישוב נוה-צוף, אך למעשה חלק ניכר מזמןך אתה נמצא בבית החולים הרחק מהישוב. יתר על כן, רוב המקרים המופנים לטיפולך בישוב אינם מקרי פיקוח נפש דחופים, ובהעדרך ניתן להגיע אל הרופא הקרוב בבית-אל, מרחק של 20 דקות נסיעה.

מצב זה אינו מוגדר, איפא, כמצב של פיקוח נפש, ולכן איננו מתיר איסור תורה או ספק איסורי תורה. מצד שני, איסורי דרבנן הותרו במקרים מסויימים עבור חולים שאין בהם סכנה (ראה שולחן ערוך אורח חיים סימן שכ"ח סעיף י"ז; שמירת שבת כהלכתה (תשלי"ט) פרק ל"ג סעיף ב; נשמת אברהם על שו"ע אורח חיים סימן שכ"ח ס"ק נ"א), וכלל זה נוגע גם לשאלתך.

לכן ברור שאין היתר לנהיגת יהודי ברכב להבאתך לביתך בשבת, כמו שאין היתר לשהיה בביתך בליל שבת והבאתך ע"י יהודי לביה"ח בשבת.

ולגבי הנקודה האחרונה, ראה אגרות משה או"ח חלק א סימן קל"א, תמצית הדברים הובאה בספר אסיא א עמ' 47-48.

לעומת זאת, נסיעה ע"י נהג גוי יכולה להיות מותרת במקרה כזה בתנאי שאינה כרוכה באיסור תורה. לכן, אילו היית דר בגוש דן בתוך תחום שבת מבית החולים, היית רשאי לנסוע ברכב הנהוג ע"י גוי גם אם מדובר בנסיעה של קילומטרים רבים. (נשמת אברהם על שולחן ערוך אורח חיים סימן שכ"ט ס"ק ז). אולם מאחר ונוה צוף נמצאת כיום לכל הדעות מעבר לתחום שבת של י"ב מיל (13.92 ק"מ לפי שיעור חזו"א, וגם אם "נרבע" את קו התחום נגיע למרחק מקסימלי מותר של 19.68 ק"מ בקו אור"ל) מקצה הישוב בו נמצא ביה"ח (ולהפך), הרי שנסיעה כזו גם על ידי גוי, ואפילו הליכת דרך זו ברגל, כרוכה באיסור תורה של תחומין לשיטת הרמב"ם (הלכות שבת פרק כ"ז הלכה א'), ואף שיש החולקין על הרמב"ם (עיין מגיד משנה שם), מידי ספק דאורייתא לא יצאנו.

לפיכך, אין היתר לנסיעה כזו בשבת, בין נסיעה מבית החולים לישוב, או נסיעה מן הישוב אל ביה"ח לתורנות שגרתית.

בהוקרה רבה

לפני משלוח התשובה לרופא השואל נזדמן לי לפגוש בבית החולים את רבה של העיר העתיקה ותלמידו של הגרשז"א הג"ר אביגדר נבנצל שליט"א. סיפרתי לו על שאלת הרופא ועל התשובה (מס' 2) שהוכנה למשלוח. הרב נבנצל לא הסכים למסקנה האוסרת, ואת השגותיו העלה, לבקשתי, על הכתב:

לכבוד ... וכו'⁷

- א. לכאורה נוכחותו של רופא יחידי בישוב יש בה משום ספק פיקוח נפש, הן מצד חשש מחלות או תאונות רח"ל, והן מחמת חשש מחבלים רח"ל, בפרט לאור העובדה שהישוב בסביבה עוינת⁸.
- ב. רופא תורן⁹ בודאי עלולים להזדמן לידו מקרים של פיקוח נפש.
- ג. הארכת שירותו של הרופא התורן הקודם אינה מהווה פתרון, מאחר שהעיפות מגבירה את סכנת הטעות מצדו.
- ד. לדעת אדמו"ר שליט"א¹⁰ אין חיוב על אדם להכנס לטירחה גדולה כדי למנוע חילול שבת לצורך פיקוח נפש¹¹, והמקרה המתואר לפנינו הוא בפירוש מקרה של טרחה רבה.
- ה. להמבואר בתשובת הרמב"ם¹² אין תחומין דאורייתא אלא ברשות הרבים דאורייתא (והמשנה ברורה¹³ שלא הבין כן ברמב"ם הוא לפי שלא ראה דבריו בתשובתו), ואם כן להסוברים דבפחות מששים ריבוא ליכא רשות הרבים דאורייתא¹⁴ אין באזור נוה-צוף תחומין דאורייתא. ואף דהרמב"ם גופי לא מצריך ששים ריבוא¹⁵, צ"ע אם תרי קולי אלו הן סתרי אהדדי.

ביקרא דאורייתא

הרב אביגדר נבנצל

בנוסף למכתבו, הגר"א נבנצל דן שוב בנושא עם הגרשז"א, וסוכם שאגש לביתו של הגרשז"א כדי לסכם את התשובה לרופא. במקביל, בעידודו של הגרשז"א, העליתי את השאלה גם בפני מו"ר הגאון הרב ישראל זאב גוסטמאן זצ"ל, ראש ישיבת נצח ישראל (ראמ"לעס מווילנא) בירושלים. שני גדולי הדור הסכימו להלכה עם המשתמע מהערותיו של הגר"א נבנצל, אף הוסיפו, כל אחד בנפרד, הדגשים הלכתיים נוספים. על פי הוראתם הכנתי תשובה חדשה (תשובה מס' 3).

עיקר התשובה נכתב על פי הוראת הגר"ז גוסטמאן בישיבת נצח ישראל, ואחר כך, הניסוח הסופי של התשובה, נכתב בביתו של הגרשז"א ובהדרכתו,

7. הציונים ומראי המקומות למכתבו של הרב נבנצל נוספו על ידי (מ.ה.).
8. ראה חזון אי"ש טהרות, אהלות ס" כב, אות לב, ד"ה בפ"ת. ארועי הטרור הערבי שהתרחשו בשנים שלאחר מכן, הוכיחו בעליל את נכונות העיקרון של הגר"א נבנצל.
9. בבית חולים.
10. הגאון הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל.
11. שמירת שבת כהלכתה (תשל"ט) פרק לב, סעיף לד, הערה קד. שלא כדעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה אר"ח חלק א, סימן קלא.
12. מהדורת בלאו כרך ב, סימנים שח, [שט], שי. מהדורת פרימן סימנים מז, [סח], סט.
13. סימן תד סעיף א, בביה"ל ד"ה והואיל.
14. שו"ע אר"ח ס' שמה סוף סעיף ז בשם י"א, וראה מ"ב שם ס"ק כד.
15. רמב"ם הלכות שבת פרק יד הלכה א, וכן משמע מתשובת הרמב"ם שם (הע' 12). ראה גם ביה"ל ס' שמה סעיף ז ד"ה וי"א שכל וכו'.

והוא הוסיף לתשובה שתי הגבלות¹⁶. לפני שנפרדנו הורה לי הגרשז"א לשלוח מייד לרופא את התשובה המוסכמת על דעתו ודעת הגר"ז גוסטמאן, אולם לפני פרסום התשובה באסיא לשוב לביתו (של הגרשז"א) על מנת להכינה לפירסום. קיימתי את דבריו וכעבור זמן חזרתי אל ביתו להכנת התשובה לפירסום. הגרשז"א עבר שוב על כל מילה בתשובה, הורה לשנות כמה ניסוחים והוסיף הגבלה שלישית. לאחר כל התיקונים וההוספות פורסמה התשובה השלישית גם באסיא¹⁷:

לכבוד ... וכו'

א. ישוב בגודל של נווה צוף, מצוי שיהיו בו מצבי פיקוח-נפש, לא רק בנפילות וחבלות שאירעו שם לא פעם אפילו בשבת. גם מקרים של חוס גבוה, אשר לאחר בדיקת הרופא "אין בהם דיני נפשות", קודם בדיקתו הרי הם בחזקת פיקוח נפש, ומחללים עליהם את השבת. מסירת המידע הנכון לאמהות, איך למנוע התייבשות מסוכנת של ילד עם חוס גבוה, אף היא נחשבת כפיקוח נפש, ומחללים את השבת לעשותה. לכן, למרות שבשעת שובו של הרופא לשוב עדיין מצב פיקוח הנפש איננו ממש לפנינו¹⁸, מאחר והדבר מצוי שיהיה, הרי זה כפיקוח נפש לפנינו¹⁹.

ב. בבית החולים במחלקת נשים ויולדות (נשוא שאלתנו), מצויות כל הזמן לא רק יולדות, אלא גם נשים מייד לאחר ניתוחים שונים.

נשים אלו הם ללא ספק במצב של ספק סכנה והטיפול הנכון והשקול חשוב ביותר להחלמתם המהירה.

ג. לכן :

1. אם רופא מחליף נמצא בישוב בשבת²⁰, אסור לרופא התורן בבית החולים לשוב בשבת אל ביתו (הנמצא מחוץ לתחום י"ב מיל) אפילו ע"י נהג נוכרי, משום ספק דאורייתא באיסור תחומין.

2. אם אי אפשר להשיג רופא מחליף, רק אז מותר לך לשוב לביתך בנוה צוף בגמר "תורנות שיש" (שבת בבוקר), אך ככלל, יש להתיר רק כאשר הנוהג ברכב הוא גוי²¹.

16. בפסקה ו של תשובה מס' 3.

17. אסיא מב-מג (יא, ב-ג), ניסן תשמ"ז, 49-51, תחת הכותרת "תשובה ב". וראה אסיא עג-עד, 193.

18. ראה נוב"י מה"ת י"ד, רי, בענין ניתוחי מתיים, דס"ל שלהחשיב מצב כפיקוח נפש בעינין "חולה לפנינו".

19. ראה חזון אי"ש טהרות אהלות ס' כב, אות לב, ד"ה בפ"ת.

20. ראה פסקה ו להלן.

21. יש לזכור שלדעת הרבה ראשונים (ראה מ"מ, הלכות שבת, פרק כז, הלכה א) בנהיגת נוכרי אין כאן איסור תורה כלל משום שאין איסור תחומין דאורייתא אפילו ב"ב מיל. גם להולכים בעקבות הרמב"ם וסיעתו (שם, ושו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו כרך ב, סימנים שח, שט, שי. מהדורת פרימן סימנים סז, סח, סט), שתחומין י"ב מיל אסורים מן התורה, אין לשכוח את דעת הסוברים שכבישי השומרון "כרמלית" הם, (שו"ע או"ח ס' שמה סוף סעיף ז בשם "א, וראה מ"ב שם ס"ק כד) ולכן ניתן לצרף את שיטת הרמב"ם בתשובתו שאין איסור תחומין מן התורה בכרמלית. (תשובות הרמב"ם שם. אמנם לדעת הרמב"ם עצמו בתשובותיו שם, כבישי השומרון הם רשות הרבים דאורייתא עיי"ש, ובפרק י"ד ה"א, ובסעיף ה של מכתב הגר"א בנצל, לעיל).

3. מותר לך להגיע בשבת מביתך לבית החולים לתורנות, מאחר ובביה"ח עליך לטפל בחולים שיש בהם סכנה. אין עליך חובה לוותר על נוחיות המשפחה ולהגיע לפני שבת לבית החולים משתי סיבות:
- א) אם אין לך מחליף, זקוקים לך בישוב שמא ייוצר שם מצב מצוי של פיקוח נפש.
 ב) לדעת הגרשז"א²² אין חובה לוותר בקביעות על נוחיות המשפחה ולטרוח טירחה מרובה כדי להמנע מחילול שבת במקום פיקוח נפש.
- גם כאן, ככלל, ההיתר מתייחס לנהיגת גוי בלבד.
- ד. אם בידך ישנה האפשרות לבחור בין "תורנות שיש" בה עליך לשוב לביתך בשבת, לבין "תורנות שבת" בה עליך להגיע לביה"ח בשבת, עדיף שתבחר ב"תורנות השבת"²³. במחלקה בה אתה עובד, יש תמיד חולים שיש בהם סכנה²⁴, לעומת המצב בנווה צוף שלא תמיד קיימים חולים מסוכנים אלא רק "מצוי" שיהיו.
- ה. כעצה טובה נוספת דומני שכדאי לשקול תורנות משולבת "שישי-שבת" ועל ידי כך לצאת בשבוע אחד ידי חובת שתי "תורניות סוף שבוע", ובמקרים אלו מתמעט חילול השבת במידה ניכרת ומתרבים שבתות בהם ניתן לשהות בשלמות עם בני המשפחה, (בתנאי²⁵ שיש רופא מחליף בישוב).
- ו. הגאון הרב שלמה זלמן אויערבאך הוסיף בהדגשה 3 הגבלות:
1. חובה על הישוב בשיתוף פעולה עם הרופא, לדאוג שבשעה שהרופא איננו נמצא בביתו, אלא בתורנות בבית החולים, ימצא רופא מחליף במקום שיוכל לטפל במהירות במצבי פיקוח הנפש כשיהיו.
 - רק אם אי אפשר להשיג רופא מחליף כנ"ל אזי קיים ההיתר לשוב לישוב בשבת.
 2. אם קרתה תקלה, ובאופן חד פעמי לא ניתן היה להשיג גוי ולכן הנוהג ברכב הוא יהודי, אזי יש למעט עד כמה שאפשר בנסיעה, ולכן יש לעצור את הרכב במקום הבטוח הראשון אליו מגיעים, אפילו הוא מרוחק מהבית (כדוגמת שער הישוב)²⁶.
 3. ההיתר לנסוע אל ביה"ח לתורנות שבת קיים רק במקום בו הנהלת בית החולים עושה מאמץ אמיתי כדי למנוע חילולי שבת מיותרים, כפי שנעשה, לדוגמא, במרכז הרפואי "שערי-צדק" בירושלים.
- לסיכום:** בהגבלות האמורות, הנך רשאי לחזור לביתך בנווה צוף בגמר התורנות בשבת באמצעות נהג גוי כל עוד אתה הרופא היחיד במקום, כמו כן הנך רשאי להגיע מביתך אל בית החולים לתורנות שבת באמצעות נהג גוי. בברכה נאמנה ובאיחולי הצלחה
22. כפי שאמר לי בע"פ. ראה גם שמירת שבת כהלכתה (תשל"ט) פרק לב, סעיף לד, הערה קד. שלא כדעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה או"ח חלק א, סימן קלא.
23. שמעתי מהגאון הרב ישראל זאב גוסטמאן שליט"א.
24. עין בתורת היולדת (מהדורה שניה, תשמ"ז) פרק נט, שאלה ב והערה ד, שרופא הנוסע בשבת לתורנות בבית חולים "כדין יסע שהרי הוא מחלל שבת לצורך פיקוח נפש".
25. כך הורה לי הגאון הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל.
26. משום שכל לחיצה על דוושת הגז מהווה איסור של מבעיר, והמצב דומה גם בפעולות אחרות של הנהיגה.

המעין בדברים יוכל להבחין ללא קושי ממה חשש הגרשז"א. מצד אחד חשש הגרשז"א מהכשלת רבים, חשש מעשי מאד בתנאים הקיימים. מצד שני הן אסור לאסור את המותר, מה גם שמדובר בעניני פיקוח נפש. הפתרון שנבחר כאן היה פשוט. שימוש בשפה שתמנע מכשול מחד, אך תהיה מובנת לתלמידי חכמים ולבני תורה מאידך. מעין "שפת סתרים" שיש בה פירסום זהיר ומבוקר של הדברים, ניסוח המובן היטב לבני תורה, אולם באופן שלא יגרום תקלה אם יעיינו בו עמי ארצות.

כך למדתי את הדרך השלישית ליישוב שאלת הגרשז"א²⁷ – דרך השימוש בשפת הסתרים של ההלכה.

פרק ב. כיבוי נורת להט בשבת

דומני שכתבתו של הגרשז"א בשאלת כיבוי נורת להט בשבת²⁸ מהווה גם היא דוגמא לפיתרון השלישי – השימוש בשפת סתרים של ההלכה. שאלתו היתה מדהימה בפשטותה: אכן הדלקת נורת להט יש בה איסור מבעיר מן התורה, משום שפעולת ההדלקה מזרימה חשמל דרך חוט מתכת (טונגסטן) שמתחמם במהירות עד כדי להט מאיר, ובכך נוצרת גחלת של מתכת אשר היוצר אותה חייב משום מבעיר מן התורה²⁹. לעומת זאת פעולת כיבוי של נורת חשמל, איננה כיבוי הלהט אלא הפסקת המשך החימום של חוט הלהט. עם הפסקת החימום החוט מתקרר ומפסיק לזהור.

בכך שונה כיבוי נורת החשמל מכיבוי גחלת של מתכת במים המתואר בגמרא³⁰ וברמב"ם³¹. בכיבוי חשמל לא מטבילים את חוט הלהט – גחלת המתכת – במים³² אלא רק מפסיקים את זרימת החשמל דרכו. מצב זה דומה להורדת עששיות לזהטות של מתכת מהאש ללא הטבלתם במים.

משום כך הגיע הגרשז"א למסקנה הלכתית כבר לפני יותר מיובל שנים, כפי שאמר בחדרי חדרים, אף שמטעמים ברורים חשש מפירסום מסקנתו ברבים, וביקש להמנע לא רק מפירסום דעתו על כיבוי נורת חשמל בשבת אלא אף מפירסומה של שאלתו בנדון.

עברו שנים, ובשנת תשל"ח פרסם הגרשז"א עצמו את שאלתו הנ"ל בקונטרס בעניני חשמל ושבת³³. אולם בצורת פרסום השאלה ע"י הגרשז"א לא היה שום

27. סי' ב לעיל, פרק א.

28. לעיל סימן ב, פרק ג.

29. אחיעזר, ח"ג, ס"ס.

30. שבת מא, ב - מב, א; יומא לד, ב.

31. הלכות שבת, פרק יג ה"ב.

32. עיין רמב"ן שבת מב א "... שאין צירוף אלא במים" ואכמ"ל.

33. קובץ מאמרים בעניני חשמל בשבת מאת הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך (שליט"א), הוצאת מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, ירושלים, תשל"ח, עמ' 89-90; מנחת שלמה, ס' יב, אות ג, עמ' קח.

חשש תקלה. הסיבה לכך היתה פשוטה. מייד לאחר הצגת השאלה – מה בין כיבוי נורת להט לבין הורדת עששיות מן האש – הוסיף הגרשז"א חילוק אפשרי:

"ברם אפשר לומר דשאני הרחקת גחלת של מתכת מהאש שאינה גורמת כלל שום שינוי באש שמבעיר את המתכת, כי אין ביניהם שום קשר פרט לזה שמקודם היה קרוב ועכשיו נתרחק ולכן אין זה חשיב כיבוי, משא"כ בחשמל כיון שהכיבוי נעשה מפני שפעולת הזרם נפסקת, ויש קשר חזק בין החוט המאיר והזרם, לכן לענין דין מבעיר ומכבה נראה שרואים את את הזרם כשמן שבתוך נר, וכמו שהמרחיק שמן מן הפתילה או פתילה מן השמן נקרא מכבה כך גם הפסקת הזרם"³⁴.

ואני בעניי לא הצלחתי להבין את סברת ה"אפשר לומר".

אם קבלה היא – נקבל. ואם לדין – יש תשובה.

ברם מאד יתכן כי גם כאן השתמש הגרשז"א בדרך השלישית – שפת הסתרים של ההלכה. וראה עוד בחליפת המכתבים המובאת כנספח לסימן זה.

פרק ג. הקפאת זרע

חתן, קודם נישואיו, עמד לפני טיפול כימותראפי העלול לגרום עקרות. הוצע לו להקפיא זרמה כדי לאפשר בעתיד העמדת צאצאים באמצעות הפרייה מלאכותית מזרעו. הוצאת זרע להקפאה הינה שאלה קשה בהלכה³⁵.

הנשמת אברהם³⁶ מציין למאמרו של הר"א בקשי דורון³⁷ שהביא את שיטת הגר"ש אלישיב, על פיה חיוב מצוות פרו-ורבו חל רק על אדם נשוי, והביא את דעת הגרשז"א שחולק וסובר שחיוב מצוות פרו-ורבו חל על כל אדם ללא הבדל בין רווק לנשוי³⁸. למעשה, כתב הגרשז"א שם, שגם נשוי איננו מחוייב בהקפאת זרע לצורך קיום המצווה "כי התורה הקדושה לא חייבה את האדם בהקפאת זרע, וכל הספק בנדון הוא רק אם אסור או מותר". בסיום הפסקה מצטט הנשמת אברהם "ואמר לי הגאון (שליט"א)³⁹ שגם לדעתו אין לעשות דבר זה כי לא כך השקפתה של תורה".

הדברים טעונים עדיין הסבר. האם "אין לעשות דבר זה" דווקא ברווק או חתן לפני נישואיו, או גם בנשוי? אם יבוא החתן לפני נישואיו ויאמר שעצם נישואיו מותנים באפשרותו להעמיד צאצאים, האם יש אז להתיר? אם לאו הוא עשוי לשאול "רבי במה דנתני?" מה עלינו לענות לו באותה השעה?

34. עייש"ה שהארך, וסיים שבכל אופן אין כאן איסור תורה בלבד משום שאין כאן עשיית פחם.

35. ראה ספר אסיא ז, עמ' 279-303; ספר אסיא יג, עמ' 114-129. וראה להלן בשער השלישי, סימן כה הזרעה מלאכותית לאחר המוות איסור והיתר.

36. כך ד (השלמות), חלק אה"ע, כג, ג.

37. ספר אסיא ז, 278-284; שו"ת בנין אב, ח"ב ס' ס.

38. ראה גם מש"כ ד"ר דניאל מלאך בשם הרא"ש, ספר אסיא ז, עמ' 299.

39. הגרשז"א אויערבאך זצ"ל.

השאלות אינן קלות. האם זכינו גם כאן לגזירת מרא דאתרא, או שמא גם כאן השתמש הגרשז"א בדרך השלישית – שפת הסתרים של ההלכה?

פרק ד. דוד שמש בשבת

לפני יותר משלושים שנה הוציא הגר"י נויבירט לאור את ספר ההלכה הנפוץ היום כמעט בכל בית יהודי – שמירת שבת כהלכתה. הגרשז"א עמד לימינו של המחבר, עודדו בעבודתו, ואף "עבר על חלק ניכר של חיבור זה והעיר את הערותיו"⁴⁰. בפרק א' של המהדורה הראשונה, סי' כב, כתב השש"כ: "מותר להוציא מים חמים מדוד שמש גם אם המים נתחממו בו בשבת, ואפילו אם נכנסים במקומם מים קרים לדוד ומתחממים על ידי החמים" כלומר, יש כאן היתר לחמם מים קרים הנכנסים לדוד השמש במים חמים שנתחממו בו קודם על ידי השמש, כלומר יש כאן לכאורה היתר מיוחד לבישול בתולדת חמה במסגרת השימוש בדוד שמש! המקור להיתר הבישול בתולדת חמה (במסגרת השימוש בדוד שמש) מבואר בהערה סז, "שמעתי מפי גדול אחד, וסברתי עמו, כי מה טעם אסרו תולדות החמה, סי' שיח סע' ג, גזירה אטו תולדות האור, זה שייך בשאר דברים כמו סודר או חמי טבריה, ושם יכולים העולם לחשוב שנתחממו באור, ולכן אתי לאחלופי, ומשו"ה גזרו. אבל הכא שדוד השמש מיוחד אך ורק למים שמתחממים בשמש או מתולדותיה, אין הגזירה של אתי לאחלופי".

בין הדפסת המהדורה הראשונה של השש"כ לבין הדפסת מהדורה חדשה מתקנת ומורחבת (תשל"ט), חלפו יותר ממחצית שנות דור. היתר דוד השמש לא עורר גלי הסכמה נרחבים אצל כל הפוסקים, והדים לכך ניתן למצוא במקומות שונים, ביניהם בהבדל בין דינו של דוד השמש כפי שמופיע במהדורה הראשונה, לבין דינו של דוד השמש כפי שמופיע במהדורה המתוקנת בשנת תשל"ט. שם בפרק א, סע' מה נכתב: "טוב להמנע מלהוציא בשבת מים חמים מדוד השמש, אם נכנסים במקומם לדוד מים קרים והם מתחממים על ידי החמים". האם יש כאן חזרה מהיתר השימוש בדוד שמש בשבת שבמהדורה הראשונה? האם יש כאן קבלת דעת העוררין על ההיתר? מיהו אותו "גדול אחד", המקור להיתר במהדורה הראשונה?

כבר עיון ראשוני בלשון השש"כ נותן כיוון מחשבה. העדר לשון איסור, ובחירת לשון "טוב להמנע" יש לה כמובן משמעות הלכתית. אולם עיון בהערה קכז, המציינת את המקור לדין "טוב להמנע" מוסיף יתר הבנה. בהערה קכז כתב השש"כ: "שמעתי מהגרשז"א אויערבאך (שליט"א), ונימוקו עימו, דמכיון שיש מקומות שהמתקן מופעל בכוח החשמל, בימים המעוננים, חיישין שמא יבוא להוציא מים מדוד השמש גם בזמן שהוא מופעל בחשמל. אע"ג שבשעת הדחק יש להקל מכמה טעמים, מ"מ לכתחילה טוב להמנע מזה, עכ"ל".

40. מתוך הקדמת המחבר למהדורה הראשונה.

מתוך הדברים ברור שאין הבדל בעיקר הדין בין שתי המהדורות. בשתייהן סובר המחבר בשם הגרש"ז שאין איסור שימוש בדוד שמש בשבת, ועל אף החשש שמא יחליפו וישתמשו בדוד גם בשעה שהוא מופעל בחשמל, הן אין בידינו לגזור גזירות חדשות⁴¹. אפילו גזירת מרא דאתרא למקומו זמנו אין במהדורה השניה, שכן הוא מקל למעשה בשעת הדחק, ונוקט אך ורק לשון של "לכתחילה טוב להימנע מזה".

אולם בעצם הניסוח של ההלכה בגוף השש"כ במהדורה השניה, יש פתרון המונע למעשה מכשול מאלה שאינם בקיאים, מבלי לאסור את המותר בניגוד לדין. שהרי בקוראם בספר הלכה שימושי את המילים "טוב להמנע מלהוציא בשבת מים חמים מדוד השמש וכו', חזקה על שומרי מצוות שלא יגיעו לידי תקלה גם אם אינם ת"ח גמורים.

לפנינו גם כאן דוגמא לדרך השימוש בשפת הסתרים של ההלכה. דרך שיש בה פירסום זהיר ומבוקר של הדברים, ניסוח המובן היטב לבני תורה, אולם באופן שלא יגרום תקלה אם יעיינו בו עמי ארצות.

פרק ה. בתי חולים בבני-ברק

בחורף תשמ"ב צעדתי ברחובות שערי חסד בירושלים לצידו של הגרש"ז א. עסקנו בשאלה הנוגעת לצוות רפואי ביחידה לטיפול נמרץ בבתי החולים בשבת. מה עדיף, שימוש במחשבון אלקטרוני עבור חולה שיש בו סכנה, או כתיבה ביד? תשובתו היתה חד משמעית: שימוש במחשבון. פסיקה זו התבססה, בין היתר, על שיטתו שאין איסור בונה בהפעלת מעגל חשמלי בשבת, "שכן כל גדולי

41. יש להעיר: אם "יש מקומות שדוד השמש מופעל לפעמים בכוח החשמל", הרי שלכאורה בטל טעם ההיתר הנובע מכך "שדוד השמש מיוחד אך ורק למים שמתחממים בשמש או מתולדותיה, [ולכן] אין הגזירה של אתי לאחלופי". מסתבר, איפוא, שלהיתר כמה טעמים, עליהם רמז הגרש"ז א בהערה קכ"ז שם.

אמנם כדאי לדעת כי המהדורה השניה נדפסה בכמה הדפסות, כאשר יש שינויים מהותיים ביניהם, מבלי שהדבר צויין ע"י המו"ל. בהדפסה מאוחרת יותר נכתב בהערה קכז: "...דמכיוון שיש מקומות שהמתקן מופעל בכח החשמל בימים המעוננים, חיישינן שמא יבוא להוציא מים מדוד השמש גם בזמן שהוא מופעל בחשמל, ואפשר דגם זה בכלל הגזירה דאתי לאחלופי תולדת השמש בתולדת האש. עכ"ל".

במהדורה שלישית של השש"כ (תש"ע) בפרק א' סעיף נא יש כבר שינויים משמעותיים נוספים, הן בסעיף עצמו והן בהערה קמה. בסוף סעיף נא מובא פסק חדש שלא היה לנגד עיני הגרש"ז א, בו לראשונה נכתבה המילה **איסור** על שימוש בדוד שמש בשבת "בימות החורף כאשר הימים מעוננים" גם אם המים התחממו בשמש ולא בחשמל. מאידך, בהערה קמה מובא לראשונה (בסוגריים) אחד מטעמי הגרש"ז א **להקל** בשעת הדחק, כי החימום של המים הקרים הנכנסים על ידי המים החמים שבדוד השמש "אין זה גרם בישול בתולדות חמה אלא גרם בישול בחמה עצמה".

על כך שואל יבלח"א הגרי"נ על דברי הגרש"ז א זצ"ל "ומ"מ בזמן שאין שמש, יל"ע למה לא נקרא לזה תולדת חמה". ונראה שגם משום כך הוסיף הגרי"נ את האיסור החדש בסוף הסעיף, כמצוטט לעיל.

ור' מש"כ הג"ר שריה דבליצקי, במאמרו 'השמטות מהדירים', קובץ 'תגים' (א), הוצאת המרכז לספריות תורניות, בני ברק תשכ"ט, עמ' 76-77.

תורה שלפני החזו"א לא הזכירו כלל החשש של בונה, ולכן יש להחשיב פתיחת מעגל חשמלי (שאינו כולל גוף חימום) לפעולה שאין בה איסור תורה, "עכ"ל⁴². מאחר ולפסיקה זו יש משמעות לא רק לגבי חולים שיש בהם סכנה אלא גם לגבי חולים שאין בהם סכנה, הוספתי ושאלתי: כרופא, אם אטפל בחולים בבית חולים בבני ברק, כיצד יהא עלי לנהוג בשאלה זו שם, במקומו של החזון אי"ש? הגרשז"א חייך או את חיוכו המיוחד וענה לי במילים הללו: "כשמדובר בבית חולים, גם בבני ברק אין הלכה כדעת החזון איש. אולם בבית (פרטי) גם בירושלים אנו מחמירין לכתחילה. מה שאין כן לגבי חולים, גם שאין בהם סכנה, צריך לנהוג על פי הדין".

סמוך לתשובתו, פרסמתי את עיקרי דבריו באסיא לא-לב (תשמ"ב) עמ' 62-63, אך מטעמי זהירות, כדי למנוע תקלה ח"ו, ניסחתי בהסכמתו את הדברים כך: "... ולכן במקום צורך גדול הקרוב לפיקוח נפש יש להחשיב פתיחת מעגל חשמלי... לפעולה שאין בה איסור תורה"⁴³. היה ברור לנו שכל ת"ח יודע שכאשר יש אפילו רק ספק סכנה, אזי המצב מוגדר כפיקוח נפש. ולכן עליו להבין כי כל מה שאיננו פיקוח נפש, אלא רק "קרוב לפיקוח נפש", בעצם אין בו סכנה.

גם כאן, מצד אחד היה חשש מעשי מהכשלת רבים, ומצד שני קיים האיסור לאסור את המותר, מה גם שמדובר בעניני חולים ובתי חולים. גם כאן הפתרון שלמדני הגרשז"א היה שימוש בשפה שתמנע מכשול מחד, אך תהיה מובנת לתלמידי חכמים, מאידך. מעין שפת סתרים שיש בה פירסום זהיר ומבוקר של הדין באופן שלא יגרום תקלה אם יעיינו בו עמי ארצות, יחד עם ניסוח מוגדר ומובן היטב לתלמידי חכמים⁴⁴.

42. הובא בשו"ת על חישוב מינונים בבתי חולים בעזרת מחשב כיס בשבת אסיא לא-לב (תשמ"ב) עמ' 62-63, הע' 4, בשם הגרשז"א; ספר אסיא ד, עמ' 129-130. הגרשז"א עצמו עבר על שו"ת זה ותיקן את הניסוחים שמצא לנכון לתקן. ע"פ עצתו, בהע' 1 שם נוסחה עובדת השתתפותו בכתיבת התשובה במילים: התשובה לשאלה זו תואמה עם הגרשז"א אויערבאך (שליט"א).

43. הע' 4, שם.

44. אע"פ כן היו שטעו בהבנת הכתוב שם באסיא, לכן הפרשנות לצטוט מאסיא כפי שהובאה באנציקלופדיה התלמודית אינה נכונה. גם משום כך ראוי להעמיד דברים על דיוקם.

נספח לסימן ז - גבולות ההסתרה

ד' חשון תשנ"ו

בס"ד

לכבי

הרב ד"ר מרדכי הלפרין,

שלום וברכה,

קראתי בענין רב את שיחתך ומאמריך שפורסם באסופת מאמרים של הכינוס הבינלומי השני לרפואה אתיקה והלכה.

הסימן הדין ב'הסתרה דבר' עוסק בנושא רגיש הדורש זהירות מופלגת – כפי שמפורטים שם הדברים. אין לי ספק שזו דרכם של מורי הלכה רבים, וזו דרך סלולה וישרה. עם זאת קשה לי לקבל את ניתוח החילוק בין גחלת לנורת חשמל (לעיל עמ' 41) כחלק מ'שפת הסתרים של ההלכה'.

לא פירטת את כוונתך במדויק – והשאתת זאת כהסתרה דבר – אבל מכלל דבריך עולה שהגרש"ז זצ"ל כתב בכוונה חילוק למדני שאליבא לאמת אינו חילוק, על מנת למנוע חשש תקלה בהוראה למעשה.

לענ"ד קשה מאד לקבל שדיון הלכתי למעשה, לא יקיים את הציווי של 'מדבר שקר תרחק' כאשר שבחו של חכם בכך 'שתורת אמת היתה בפיהו' ובטוחני בגרש"ז זצ"ל שאילו היה רואה צורך להזהיר מתקלות היכולות לצמוח מדבר הלכה – היה מוצא דרך נאותה להביע זאת.

אם טעות בדברי ותוכל להוכיח דבריך ממקורות אחרים – אודה לך מאד.

בברכה

הרב ר"ש

י"ד חשון תשנ"ז

בס"ד

לכבוד הרב ר"ש

אחדשה"ט אני מאשר בתודה קבלת מכתבו מיום ד' חשון [תשנ"ז] (תשנ"ו).

לפי דרכו פירש מר בדברי שהגרש"ז זצ"ל כתב בכוונה חילוק למדני שאליבא דאמת אינו חילוק על מנת למנוע חשש תקלה בהוראה למעשה, לפיכך עיקר טענתו של מר היא:

"לענ"ד קשה מאד לקבל שדיון הלכתי למעשה, לא יקיים את הציווי של 'מדבר שקר תרחק' כאשר שבחו של חכם בכך 'שתורת אמת היתה בפיהו'..."

ברשותו אכתוב מספר מילים:

א. את עיקר טענת כתי"ר ש"קשה מאד לקבל שדיון הלכתי למעשה, לא יקיים את הציווי של 'מדבר שקר תרחק' כאשר שבחו של חכם בכך 'שתורת אמת היתה בפיהו'..." יש להפנות, לכאורה, לרבי יהושע בן חנניה, (עבודה זרה פרק שני משנה ה) שעל שאלת רבי ישמעאל: מפני מה אסרו גבירות גויים? "לא היה מתכוין ר' יהושע אלא לדחותו". (ע"ז לד: תוד"ה מפני) וענה לו בתשובות דחיות שאינן טעם האיסור האמיתי. ועיי"ש בדף לה, ובירושלמי הובא בר"ח שם (לה), שרבי יהושע כיסה דבריו מר' ישמעאל "שתלמיד קטן היה באותה שעה ואין מגלין להם רזי תורה, וכו' שמעון בר יוחאי, דתניא ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, מה השימה – פי' המציאה – אינה נגלית לכל בריה כך אין לך רשות לשקע עצמך בדברי תורה אלא לפני תלמידים הגונים וכשרים."

הרי שר' יהושע השיב בנימוקים למדניים שאליבא דאמת אינם נימוקים, על מנת למנוע חשש תקלה בהוראה למעשה. (יש עדיין מקום לדון בסוגיית הגמרא שם לה, ב, 'כאן קודם חזרה' וכו' ואכמ"ל).

ב. בסימן ד, הבאתי חמישה מקרים בהם הגרשז"א זצ"ל נהג, או יתכן ונהג, על פי מה שהוגדר שם כ"שפת הסתרים של ההלכה". הדוגמאות הראשונה והחמישית הן מקרים בהם הורני הגרשז"א בפירוש להסתיר דבר, ואף הורה איך לנסח את הדברים, כפי שמוסבר שם ומובן למעיין. יש הבדל מסויים בין הדוגמא הראשונה לחמישית. בדוגמא הראשונה הוסיף הגרשז"א תנאי נוסף שלא כלל אותו בתשובה שנשלחה על פיו לרופא השואל, תנאי שיש בו נפק"מ להלכה, ושלא כדוגמה יוצר חילוק להלכה שאליבא דאמת אינו חילוק, כפי שהורה לי לכתוב במכתב התשובה שנשלח לרופא השואל.

הפרק הרביעי שם דן בסוגיית דוד שמש בשבת, ועומד בפני עצמו.

הפרקים ב' וג' כוללים דוגמאות של דברים שבכתב, אלא שיש קושי אמיתי בהבנתם, אף כי סוג הקושי שונה בשני המקרים. אמנם יש בידי ידע מועט נוסף על דעתו של מרן זצ"ל, אך עדיין אין לי הרשות לציין במפורש.

ג. טענתו של כתי"ר נוגעת לפרק השני. (דומני שקצת מוגזם לומר "שמכלל דברי עולה שהגרשז"א זצ"ל כתב בכוונה חילוק למדני שאליבא דאמת אינו חילוק, על מנת למנוע חשש תקלה בהוראה למעשה", ולעני"ד היה ראוי לכתוב שניתן אולי להבין בדברי שאפשרות כזו יכולה לבוא בחשבון, אך לא בהחלטיות כפי שמר כתב). אזכיר, שמעולם לא שמעתי מהגרשז"א סברא לא הגיונית או לא חלקה. שמעתי ממנו אלפי הוראות וסברות, כולן ישירות חלקות ומובנות לכל הרוצה ללמוד. הוא העדיף תמיד לומר שאינו מבין (גם על דברים שנראו לאחרים די ברורים) במקום להשתמש בסברא לא שלמה ולא חלקה.

סברת ה"אפשר לומר", שנכתבה אחרי עשרות שנים של מסקנה, שתיקה והתאפקות – איננה כזו. חז"ל כידוע, מעולם לא גזרו גזירה מיוחדת על איסור כיבוי חשמל בשבת. ולומר שמשום "שיש קשר חזק בין החוט המאיר והזרם... לכן לענין דין מבעיר ומכבה רואים את הזרם כשמן שבתוך נר" ואז הכיבוי כלול בגזירת כיבוי גחלת של מתכת שאין בה לא שמן ולא פתילה – בודאי אינו כל כך חלק, בלשון המעטה. משום כך ומשום קשיים אחרים כתבתי שם:

ואני בעניי לא הצלחתי להבין את סברת ה"אפשר לומר". אם קבלה היא – נקבל. ואם לדין – יש תשובה. ברם אפשר אולי לומר, שגם כאן השתמש הגרשז"א בשפת הסתרים של ההלכה.

ועיין עוד נוב"י מה"ת יו"ד סי' פ', ונוב"י מה"ת או"ח סי' צ"ט, ובשו"ת חת"ס או"ח קנ"ד, ובליקוטי הערות לנוב"י מה"ת או"ח צ"ט, מש"כ ר' משה איוש מפי בנו הגדול של הנוב"י. הרי שאף שדחה הדברים ביו"ד מה"ת סי' פ', סברם להלכה. אמנם לא כתב שם שאין הלכה כדעת השואל אלא, רק שיש לדחות ראיותיו. כך משמע שדקדק מדברי חת"ס שם. [אף כי אפשר לחלק במובא בתוס' אנשי שם על מסכת נדה פ"ו מ"ב בשם קול סופר].

בברכה

מרדכי הלפרין

